

EEDER
EDEBÎ ELEŞTİRİ DERGİSİ
ISSN: 2602-4616

Cilt IV, Sayı II, Ekim 2020

Makale Adı /Article Name

Hamza-nâme'nin 72. Cildi'nde Fiil
Çekimleri ve Yapıları

Hamza-nâme 72.Volume
Conjugations and Their Structures

Yazar

Ahmet ADIGÜZEL

*Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, aadiguzel@hotmail.com ORCID: 0000-0002-8438-5598*

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 26.09.2020

Kabul Tarihi: 15.10.2020

Yayın Tarihi: 25.10.2020

DOI: 10.31465/eeder.800465

Sayfa Aralığı: 253-267

Kaynak Gösterme

Adıgüzel, Ahmet (2020). "Hamza-nâme'nin 72. Cildi'nde Fiil Çekimleri ve Yapıları",
Edebî Eleştiri Dergisi, C IV, S II, s. 253-267.

ÖZ

Hamza-nâme adlı eser toplam 72 ciltten oluşmaktadır. 14. yüzyılda Hamza-nâme, Eski Anadolu Türkçesine kazandırılmıştır. Bu çalışmada, külliyyatın 72. cildi konu edilmiştir. Bu eser, 19. Yüzyılın başında (1812'de) istinsah edilmiştir. 14. yüzyıl Eski Anadolu Türkçesi dil özellikleri ile birlikte Ayrıca eserin istinsah olduğu, barındırdığı Yeni Türkiye Türkçesi (18. Yüzyıl ve sonrası) dil özellikleri de eserde müşahede edilmektedir. Eserin hikâye biçiminde yazılması ve kalabalık kahraman kadrosu ve ayrıca olay merkezli olması eseri fiil ve fiil çekimi bakımından oldukça zenginleştirmektedir. Türk dili söz varlığı bakımından önem arz eden eserde fiillerin sayısı olarak sık bir oranda ve farklı işlevlerde kullanıldığı tespit edildi. Hamza-nâmede geçen fiiller tespit edilerek, bu fiiller, çekimleri ve yapıları bakımından incelendi.

Anahtar kelime: Hamza-nâme'nin 72. cildi, Hamzavî, fiil çekimi, fiil yapısı, ekler

ABSTRACT

Hamza-name was brought Old Anatolian Turkish Language in the 14 century. In this work oeuvre's 72.volume has been mentioned. It was copied in the begining of the 19.century (1812) It is observed with 14 century Old Anatolian Turkish Language characteristics and copied years' New Türkiye Turkish Language characteristics. Turkish Language is a rich language with structures of verbs. It has both indicative indicatives and subjunctives, also flexibility of finite verbs makes this riches functional. Gerundials (participles and verbal adverbs) which are conjugated from verbs can be predicate , also when a verb conjugated, it makes up finite verb structure , with form,tense and subject. Finite verbs bring cohesion to sentence. In Turkish Language sentences, conjugation can be used for four factors at least;action,structure,tense and subject. Conjugation; which makes main factor in the sentence can give main message in the sentence singly. Conjugations bring countless meanings in the Turkish language; action,work ,stuation etc. Verbs have been determined and this verbs have been investigated according to their conjugations and structures.

Keywords; 72. volume of Hamza name, Hamzavî, conjugation, verb structure, affixes

HAMZA-NÂME'NİN 72. CİLDİ'NDE FİİL ÇEKİMLERİ VE YAPILARI

Eski Anadolu Türkçesi'nin ilk nesir eserlerinden olan Hamza-nâme ilk defa Hamzavî tarafından kaleme alınmıştır. Hamza-nâme adlı metnin 72. cildi Hamza-nâme; Hz. Muhammed'in amcası ve sütkardeşi, ayrıca da ilk Müslümanlardan olan Hz. Hamza'nın hayatı ve kahramanlıkları, fedakârlıkları ve mücadelelerinin kaleme alındığı destansı hikâyeler, Arap edebiyatı kökenlidir. Arap edebiyatından Fars edebiyatına oradan da Türk Edebiyatı'na kazandırılmıştır (Türk, 2015: 1106). Hz. Hamza'nın gözlemlerinin, feragatlerinin ve faziletlerinin anlatıldığı eser, Arap dünyasında Sîretü Hamza, Esmârü'l-Hamza; İran'da Kıssa-i Emîr Hamza, Kitâb-ı Rümûz-ı Hamza, Dâstân-ı Emîr Hamza; Osmanlılarda ise Hamza-nâme adıyla tanımlanmaktadır. Hamza-nâme'de ana tema ve önemli unsur, yiğitlik ve kahramanlıktır. İslam cemiyetinin ilk yılları olması ve İslam'ın hızla yayılmasında dolayı Kahramanlık, cesaret, yiğitlik ve fazilet kişiyi cemiyette üstün ve değerli

kılar, ayrıca devrin hükümdarlardan bile daha saygın bir konuma getirirdi (Türk, 2016: 326; 2017:358-9).

Derkenar: [1a/1] (1) bu Hamza-nâme yetmiş ikinci cildi (2) tekmilen Akşaray'da Hafız Muşafa Ağani'nin (3) konağında kırâ'at olunub, aḥbâb (4) bā-şafâ ḡayetü'l-ḡaye sürür kesb idüb,

İncelenen metninin müstensih nüsha olduğu [99/b] (15) [**Derkenar:**] Sene bin iki yüz yirmi yidi senesi Rebûlevvel'in on üçüncü gece Salı gecesini saat dokuz buçukda şevketlü efendimiz dünyâya bir erkek evladı dünyâya teşrif eyledi. Hak teala tûl-i ömür ile mu'ammer eyleye âmîn. Hicrî 1227, Miladî 1812'ye tekabül etmektedir.

Eserde, başta Hamza ve onun çevresinde bulunanlar Hamza'nın çeşitli yörelerde doğan erkek çocukları gibi kahramanlar olmak üzere kahramanların tümü üstünlüklerini ve namlarını, güçleri ve cesaretlerinden alırlar. Gücünü cesaretinden, şecaatinden ve yiğitliğinden alan kahraman kimi zaman olağanüstü güçlere karşı da mücadele edeceğinden daha doğuştan olağanüstülük taşıyan güçlere karşı üstünlük sağlayacak biçimde hazırlanır ve yetiştirilir. Hamza-nâme anlatısının başatı, başkişisi Hz. Hamza daha doğumuyla birlikte bu olağanüstü donanımıyla yetiştirilir. Sadece bu olağanüstü fantastik unsurlar Fars ve Arap kültüründen Hamza-nâme'ye geçmiş olmalıdır. Ama bu anlatılarda eski Türk kültüründen gelen özelliklerle yeni özelliklerin harmanlandığı görülmüştür (Türk, 2017: 15).

Bu eser, aynı zamanda bir ceng-nâme olup Türk dili açısından gerek dilin tarihî gelişimi gerek söz varlığı ve halk deyişleri noktasında çok anlamlı bilgiler barındırdığı gibi; savaş, savaş aletleri, stratejileri, mücadele, İslamiyet'in cihat ruhu, genel kahramanlık ve halk kültürü gibi pek çok disiplinle de ilişkilidir. Ayrıca birçok disiplin için çok zengin ve değerli malzeme barındırmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait eserler, tarihî Türk bilim dilinin gelişim evrelerinin izlenebilmesi için, pek çok gerekli ve önemli verilere yer vermektedir.

Bilimsel eserlerde edebiyat ve sanat kaygısı pek güdülmediği için anlaşılır ve yalın bir dil akıcı bir üslup ile kaleme alınmışlar. Ayrıca 14. Yüzyılda Arapça ve Farsçanın etkisi henüz çok yoğun olmadığı için Türk bilim dili için bu tür eserlerin önemi daha da artmaktadır. Buna ek olarak Hamzavî'nin eserde yalın, anlaşılır bir dil ve akıcı bir üslup kullanması, bilim tarihi ve bilim dili açısından önemli kılan bir kaynaktır,

Türkçe Hamza-nâme metinleri ilk defa Hamzavî tarafından yazıya geçirilmiştir. Hamzavî, Emir Süleyman'ın müsâhiplerinden Divan şairi Ahmedî'nin kardeşi olup on dördüncü yüzyılın ikinci yarısında yaşamıştır. Asıl adı bilinmemektedir. Halk tarafından sevilerek okunan ve büyük bir rağbet kazanan "Hamza-nâme" adlı eseri dolayısıyla, Hamzavî mahlasını almış ve bu adla tanınmıştır (Türk, 2017: 15).

Fiil çekimleri

Fiil yapıları bakımından incelendiğinde: Kök, Türemiş ve Birleşik fiil olarak tasnif edilmektedir. Fiiller taşıdıkları anlam içeriklerine göre farklılıklar teşkil etmektedirler. Bu çalışmada, fiil çekim eklerinin işlevlerine değinilerek onların kullanım özellikleri anlatılmış ve örnekler verilmiştir. Metin fiil çekimi bakımından

zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Destansı hikâyelerden oluşan metin olay temelli hikâyelerden oluştuğu için, fiil ve çekim çeşitliliği oldukça fazladır. Metinde hemen hemen tüm şahıs ve zamanlara göre fiil çekimi görülmektedir. Fiillerde “birleşik zaman” olarak tanımlanan ve aslında anlatma biçimiyle alakalı olan yapılar da oldukça fazla kullanılmıştır. Fiil zengini olan bu eserde adeta bütün fiil çekim formları ve yapı kategorileri müşahede edilmektedir.

Görünüş, olayların sınırlarının farklı açılardan algılanması, başlangıç ve bitişleri bakımından farklı şekillerde hissedilmesidir. Görünüş, kategori olarak üç gruba ayrılır: sınırlar arası olanlar, sınır sonrası, sonlular (Johanson, 2016: 18).

Türkçe fiil zengini bir dildir. Fiillerin haber ve dilek kipleri, çekimleri ve bu zenginliği işlevsel hale getiren bir diğer özellik fiil çekiminin esnekliğidir. Fiillerden türetilen fiilimsiler (Sıfat-fiil ve zar-fiiller cümle içerisinde geçici kelimeler üretir.) yüklem olarak kullanılabilirdiği gibi bir fiil çekime girdiğinde; fiilin kendisi, biçim ve zaman, şahıs unsurlarıyla çekimli fiil yapısını oluşturur. Çekimli fiiller cümlenin anlam bölümünü oluşturur. Fiil çekimi Türkçe cümle yapısında en az dört unsuru karşılar: hareket, biçim, zaman ve kişi. Cümlenin aslı unsuru olan çekimli fiil, tek başına cümlede ifade edilmek istenen anlamı taşıyabilir. Fiil çekimleri Türkçeye sonsuz anlam kazandırabilmektedir (Adıgüzel, 2018: 20).

Zaman, fiziksel açıdan bakıldığında zaman devamlılığı, devam eden bir süreci tanımlar. Dilbilgisel açıdan ise, “gösterimsel bir kategori” olmasına bağlı olarak, olayları, durumları, hareketleri zaman ekseninde belirlemeyi, sınırlandırmayı ifade eder (Aydemir, 2010: 14).

Fiil çekim eklerinin işlevlerine değinilerek kullanım özellikleri anlatılmış ve eserde geçen fiil çekim formu örneklendirilmiştir.

Metinde tespit edilen çekimli fiil biçimleri şöyle sıralanabilir:

1. Şahıs Ekleri

Fiil çekiminde zamir kökenli ve iyelik eki kökenli olmak üzere iki tür şahıs eki kullanılmıştır. Bilinen geçmiş zaman ve koşul kipi dışında zamir menşeli kişi ekleri kullanılmıştır. Emir kipi çekimi için farklı ekler kullanılmıştır.

a. Teklik 1. Şahıs ekleri:

-m

İyelik (sahiplik) ekinin şahıs görevinde kullanılması ile oluşan bu ek, bilinen geçmiş zaman, şart ve istek anlamı kazanan fiillerde bulunmaktadır:

Olumlu ve olumsuz fiil çekimleri bulunmaktadır:

didüm 3b6 işitdüm 4b13 gelmedüm5b6 isterdüm11b11 dönmem 13a3 itdüm19a8 göreydüm 55b8

olumsuz

gelmedüm 5b6 bilmedüm 6b10 idemedüm 75a8 itmedüm 129b2

b. 2. Şahıs ekleri: İyelik (sahiplik) kökenli çekimi:

-ñ

Olumlu ve olumsuz fiil çekimleri bulunmaktadır:

varamadıñ 7a4 olmadıñ 13b6 aldıñ 24b6 biliyordıñ 29b13 kuduñ 32b14
kaçurdıñ 64a15 buyurdıñ 112a12 geçürdüñ 128b15 bileydüñ 129b8

olumsuz

işitmedüñ 6a13 varamadıñ 7a4 virmedüñ 8a1 olmadıñ 13b6 begenmedüñ
124a6

soru

gördüñ mi 2b8 işitmedüñ mi 6a13 gördüñ mi 21a9 işitdün mi 99a4

➤ Zamir kökenli –sın, -sin

görürsin 2b7, itmişsin 4b14, viremeyesin 5a6, söyleşürsin 6a7, idersin
99a15, bilürsin 113a14, bilesin 114a2,

c. 3. Şahıs ekleri:

Teklik 3. Şahıs eki için ayrı bir ek yoktur. Bazan şekil ve zaman ekinden
sonra, -dur kuvvetlendirme eki getirilmektedir (Özkan, 2013, 135).

olınmışdur 1a4, alışmışdur 20a2, kalmışdur 90b2, işmarlaşmışdur 113b2,
kalmışdur 121a13,

-dur kuvvetlendirme eki olmayan biçimler daha sık kullanılmış:

virdi 3b3 inmişdi 3b5 didi 6b12 bindirdi 28b2 gördi 62a11 urdı 63a15
turdı 63b14 otururdu 98a2 uyuşurdu 131b11

olumsuz

olmadı 6b9 kalmadı 12b5 itmedi 14a14urmadı 17a7 yakmadı 23a13 virmedi
27b12 döginmedi 38a13

soru

geberdi mi 90a14

ç. Çokluk 1. Şahıs ekleri:

-k, -k

olmaduk, ayrıldık 5a2 kaldırdık 11a12 bulduk 27a12 kaldık 34a5 inandık
55a6 ayrıldık 75b7 şardık 125b11

olumsuz

olmaduk 5a2 bilmedük 24b10 viremedük 84a6 komadük 128b1

➤ Zamir kökenli –uz, -üz, -vuz, -vüz (biz) ekleri de kullanılmıştır:

kıraruz 38a13, tokušuruz 40b6, kazanmışuz 55a7, umaruz 95a6, oluruz
103b2, aluruz 106a9, beñzermanuz 114a10,

alavuz 37b5,

d. Çokluk 2. Şahıs ekleri: İyelik (sahiplik) kökenli çekimi:

-ñuz, -ñüz

oldıñuz 4b14 olamadıñuz 6b14virdiñüz 18a12 bilürdiñüz 30a1 geldiñüz 51a7
añdıñuz 55b6 itdiñüz 67b15 itdiñüz 129b6 döndiñüz 131a9

olumsuz
itmediñüz 7a1 bilmediñüz 18a13
soru
tutdñuz mı 59a5, 69a7

➤ Zamir kökenli –sız, -siz
idesiz 10b6, idersiz 10b6, kıyasız 22a6, viresiz 40b14, bilürsüz 58b3,
gönderesiz 93a4, dirsiz 131b4,

e. Çokluk 3. Şahıs ekleri:

-lar, -ler

Çokluk 3. Şahıslarda bütün kiplerin çekiminde şahıs kavramını karşılamak üzere -lar, -ler eki getirilmektedir. -lar, -ler eki çokluk kavramı yanında şahıs kavramını da karşılamaktadır. Bazan -lar, -ler ekinden sonra -dur, -dür kuvvetlendirme eki de getirilmektedir (Özkan, 2013: 135).

115a6 tırdılar 115a9 gıtdiler 119b9 itdiler 134a7

olumsuz

bilemediler 6a4 alamadılar 12b15 kıomadılar 32a15 bulamadılar 68a13
kıyuvirmediler 87a1

➤ Metinde, -dur, -dür'lü 1 kullanım tespit edildi.

kıaçmışlardur 119a2,

tırdılar 69b8 bayıldılar 72b6 kıondılar 75a6 oldılar 78b7 başladılar 101a13
didiler

2. Zaman / Kip Ekleri

2.1. Basit Zaman Çekimi

a. Geniş Zaman

tıurırsun 13b10 buyurırsıñız 35a7 olırsın 73a7 buyurırsa 119a3 tıurırsuñız
125b14

olumsuz kıaldırur 129a2

virmezsin 14b10 itmez 19a10 irmez 39a12 olmaz 118b7 kıomazlar 123b7
kııkmaz 124a5 kıomaz 130b12

soru

gıtmez mı 42a2 bilmez mısiñüz 55b4 tıurur mı 91a7 yıtmaz mı 101a11
gelemez mıyüm 122b10 olmaz mı 128b13

b. Bilinen Geçmiş Zaman

-du, -dü, -dı, -dı

kııkdım 119a12 didi 119a12 oldım 119b4 aldım 112a2 buyurduñ 112a12
durdılar 120b7 ayırdıñ 125a10 barışdurdı 131a5 kıondurdı 132b12

olumsuz

varamadıñ 7a4 alamadılar 12b15 kıomadılar 32a15 olmadılar 32b1
kıurtulmadı 38a1 döginmedi 38a1 olmadı 126a14

c. Duyulan Geçmiş Zaman

-mış, -mış

girmiş 38b9 olmuş 38b13 gitmiş 49a7 şişmiş 59a8 girmiş 80a15 itmişler 97a1
itmişsin 107b1

olumsuz

ölmemiş 5a8 gelmemiş 49a10 gelmemiş 120b6

ç. Gelecek Zaman

-acak, -ecek

idecek 23b7 olacak 67b2 uğrayacak 77b12 ideceklerdür 94a5 olacaktür
118a9 kıpacak 121a6

d. Şimdiki Zaman: Eski Anadolu Türkçesinde, şimdiki zaman çekimi geniş zaman ekleri ile yapılmaktaydı. Bu metinde yer alan ve şimdiki zaman çekimi için kullanılan -yor (-ıyor, iyor, -uyor, -üyor) eserde Türk dilinin gelişim seyrini göstermektedir.

-yor

arıyorum 19b12 geliyor 22b12 ideyorsun 42a4 kırkayorsınız 55b9 geliyor
79b14 ağlıyor 133b1

olumsuz

idemiyorum 98a14 virmiyor 111a14

e. İstek / Emir

-a, -e -m, -sın, -yın,

beñzedürsın 18b15 çağırursın 19b15 ura 19b5 bildireyüm 19b7 tut 20b10
idesın 20b12 ideyüm 20b13 gele 21a8 gelsın götürürsın 21b6 alam 22a1 eyleye
24b5 kıoyasın 28b6 38a7 görelım 38a7 gönderesın 40a12 bilürsın 42a5 kıurtaram
43a14 düşeyüz 93b8 geçürem104a4 bulasın114b10 olursın 114b11 görem 119b7
uğrayasın 125a10 Esed-i dıvāna dirler gözün aç. 66a2

olumsuz

yandırmayasın 19b10 göstermesın 26b8 doğmasın 33a3 girmeyesın 38b11
çekmeyüm 41b9 yaramayalar 67a7 varmayum 123a6 idmeyın 124b13

f. Gereklilik

-sa gerek, -malı, -sa-vuz

toqsın 14b7 tağıdalım 48b3 olsa gerekdür 93b13, 126a13 olmalıysa 122b8
olmalı 122b8

olumuz

virmese gerekdür 90b14

g. Dilek-şart

-sa

Varsam 7a7 olsañuz 10a1 isterseñüz 10a2 çalarsam 16a14 bulsalar 18a10
varsak 37b7 alursam 53a3 varsalar 123b6 gözükseñüz 130b13 gide[r]señüz 133a5

olumsuz

anmasam 113b10 virmez isek 128a11

soru

kıalsa mı 130b14

3. Birleşik Zaman Çekimi

3.1. Hikâye Birleşik Zamanı

a. Şimdiki zamanın hikâyesi

-yordun
biliyordun 29b13

b. Duyulan geçmiş zamanın hikâyesi

-mişdi, -mişdin
dimiş idün 2a7 inmişdi 3b5 gelmiş idi 5a13 varmışlardı 51b10 dolmuştu
51b12 bezmişlerdi 88a5 gelmişlerdi 99b6 gelmiş idi 118b12 düzmişlerdi 121a8
olmuş idi 126a6
kalkmamışlardı 109b2 kalmamıştı 124b5

c. Geniş zamanın hikâyesi

-erdi,
dönerdi 10b2 çökerdi 11a8 iderlerdi 18a11 girerdim 27a13 oturdu 39b6
turdu 63b14 urdu 94b10 iderdim 103a5
begenmezdin 2b8 uğramazdım 2b13 açmazdın 6a14 olmazdı 30a2
dimezdiniz 61b5 dimezdim 103a4 yatmazdı 121a8

ç. İstek / Emir kipinin hikâyesi

olaydı 2b11, 38a4, 72b13, 134b4 bileydün 129b8 bileydün 129b8 sağ
olaydı 134b4

d. Gereklilik kipinin hikâyesi

ölsük gerek idi 6b14

3.2. Rivayet Birleşik Zamanı

a. Geniş zamanın rivayeti

korkarmışım 19a10 korkarmışım 19a9 çıkarmış 50a7 gelürlermiş 91b3

3.3. Şart Birleşik Zamanı

a. Bilinen geçmiş zamanın şartı

aldıysa 3b2 vardıysa 22b5, geldiyseniz 23b7 urdıysa 41b10, 47b8, 85a14, 96b9,
101b5, 128b6 işitdiyseniz 97b3

olumsuz

çekmez ise 62b14

b. Gereklilik kipinin şartı

olmalıysa 122b8

c. Geniş zamanın şartı

isterseñüz 10a2 girerse 18b4 gelürse 20a4 iderse 20b4, 28a9, 127b6
uğrarsam 26b13 isterseñ 37b10 iderseñ 40a15 çekersem 44a15 çekerse 63a5 girerse
68a2

Yapı bakımından fiiller

1. Basit yapılu fiiller

Türkçede kelimeler, özellikle fiiller daha ilk Türkçede tek heceli kökler
durumundaydı. Bu kökler isim ve fiil olmak üzere iki türe ayrıldı:

aldım 1a2 didi 2b8 olaydı 2b11 aldıysa 3b2 gönderdi 3b8 vardı 6b6
görmedüm 7b5 kalur 11b9 yandı 12b2 urdu 17b15 sardı 20a14 ışıldım 22a14
büyüdük 92b7

olumsuz

olmazdı 2b12

2. Türemiş yapılı fiiller

a. Fiilden fiil yapanlar

Fiil kök ya da gövdelerine fiilden fiil yapma ekleri getirilerek türemiş fiil oluşturulur. Fiil yapma ekleri işlek durumdadır. İşlevlerine göre bu fiil yapma eklerine isim verilir.

Eserde hemen hemen tüm fiilden fiil yama eklerine tesadüf edilmektedir:

ayrıldık 5a2 çıkardılar 9b10 yenildüm 18a10 alırsam 19a13 bildireyüm 19b7
şarşıldı 21b10 ugradılar 23a14 büküldü 25b3 sürüşdiler 28a3 olunmaz 30a5 geçinür
31b5 bozulursun 32a8 kopardılar 35b3 çağırtdılar 40b9 öldürür 42a6 ağıdır 44a3
irişdi 50a5 bulundu 54a13 kapandı 58b13 geçinürdi 60a8 gıderdüm 62a10 tayanur
67a4 yaramayalar 67a7 düzeldi 77a10 döndürdiler 86a13 geçinürler 94a4 dilersün
110a11 ısmarlaşmışdur 113b12 öğrendüm 115b12 gerindi 116b10 boyansın 117b2
ısmarlardı 119b5 debelemişdür 124a6 saçılırdı 129a9

b. İsimden fiil yapanlar

İsim kök ya da gövdelerine isimden fiil yapma ekleri getirilerek İsimden fiil yapılır. Fiil yapma ekleri gövdeden çok isim köklerinden fiil oluştururlar. İsimden fiil yapma eklerinin asıl işlevi isimleri fiil yapmaktır.

başladı 12a9 karşuladı 17b2 mıhladılar 28b10 yoğlatdı 38a6 şaklatdı 59a2
uşandım 61a8 bağladılar 103b12 hazırlandı 118b1 barışdurdı 131a5

3. Birleşik fiiller

Genellikle iki kelime bir araya gelerek bir fiili karşılayacak şekilde kurulan fiil yapılarına Birleşik fiiller denir. Birleşik fiiller; bir isim, yardımcı fiilin, iki farklı fiilin veya birden çok kelimenin kalıplaşarak bir fiili oluşturması şeklinde yapılmasıdır.

a. Yardımcı birleşik fiiller

Bir isim ile “et-, bul-, buyur-, eyle-, kıl-, ol-, yap-, ver-” gibi yardımcı fiillerin bir araya gelmesiyle yapılan birleşik fiillerdir. Yardımcı fiiller tek başlarına bir anlam ifade etmekten uzak olup ancak bir isim ya da isim soylu sözcük ile kullanıldığında anlamlı bir eylem bildirebilir.

Yardımcı birleşik fiillerin yapısı: isim + yardımcı fiil şeklindedir.

şehit oldu 1a1 hikâyet ider 2a3 habs itmişdi 2b6 günâh itdüm 2b10 beyân
olunmuşdur 3b4 haber virdi 4a3 nakl eyledi 5a3 karar eyledi 5b3 şabr eyledi
18b12 teslim eyledi 28b1 ‘afv buyuruñ 29b1 ziyâfet eyledi 31a11 pâre oldu 43b10
seyr eyledi 53b13 firâr eyledi 96a10 ziyâde olursın 114b11 meydân eyledi 115a10
katl eyle 125b3 nakl olunur 134a9

b. Kurallı birleşik fiiller

Kurallı birleşik fiiller iki fiilin birleşmesinden, kaynaşmasından ve kalıplaşmasından oluşur. Kurallı bir şekilde yardımcı fiiller, asıl fiil unsuruna eklenerek kendi anlamlarından uzaklaşıp fiile “sürerlik, tezlik, yaklaşma ve yeterlik,” anlamlarını katar.

Metinde, sadece yaklaşma fiil kullanılmamış fakat kurallı birleşik fiillerin dört kullanımına, sürerlik, tezlik, yaklaşma ve yeterlik tesadüf edilmektedir:

ideyazdı 9a1 atıvirdi 11a15 alıvireyüm 53a15 yürüyüvirdi 73a2 söylenivirdi 80a15 tutağör 87b9 idebildük 129b9

Metinde, özellikle yeterlilik fiilinin olumsuz kullanımı oldukça yoğun bir şekilde bulunmaktadır:

Viremeyesin 5a6 ayırd olamadıñuz 6b14 varamaduñ 7a4 alamadılar 12b15 çıkamaz 22a5 yürüyemez 35a5 çıkamazsın 69b2 idemedüm 73b6 viremedük 84a6 kıyamaz 84b14 idemiyorum 98a14 kalkamamışlardı 109b2 koyı virmeyüb 119b4 alamadı 122b1 gelemez 122b10 alamadı 127a5 rāst getüremedi 45b12

c. Kaynaşmış birleşik fiiller

İsim ya da isim soylu bir kelimenin çoğunlukla anlamını kaybederek bir asıl fiil ile kalıplaşmasıyla oluşan fiillere “Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiil” denir. Bu tür fiiller Aynı zamanda deyimleşmiş birleşik fiil olarak da bilinmektedir.

baş getirüb eytdi 2b7 baş kodı 4b2 varagöre 6a9 gözüm şağın ha sözüm diñle 7a2 selām virdi. 8b6 gözün aç 12a4 şaf bağlayub tırdılar 15b14 neyler 28a7 neylesek 68b12 İmāna geldiler. 91b11 yol bulur 98b2 hayır gelmez 100b3 ele getirsek 107b13

olumsuz
başa çıkamazsın 69b2

Fiilde Çatı

a. Etken çatı

aldım 1a2 eytdi 2b7 begenmezduñ 2b8 didi 3a1 diledi 3a10 getürdiler 15b3 gördüñ 21a9

b. Ettirgen çatı

öldür 6b3 getüreyüm 21b8 getürdi 25b12 bildürelim 28a12 bindirdi 28b2 kaldırdı 29a3 düşürür 47a5 itdirdi 52b3 çıkarmadı 130a12

olumsuz
yandırmayasın 19b10

c. Edilgen çatı

beyān olımmışdur 3b4 çekildi 5b10 katıldı 35a1

olumsuz
virilmez 34b4

ç. İşteş çatı

söyleşürsin 6a7 bî-hüş olunca anuñla (9) sürüşdük olmadı 6b8 gine buluşmak şartıyla ayrıldık 6b10 kemer tutuşmak 7a4 söyleşüb 9a9 güleşdiler 29b15 görüşdiler 30a3 soruşdılar 97a13 uruşdılar 116a6 helâlleşür 123a9

e. dönüşlü çatı

ol aralarda eglendüm. 6b2

Sonuç

Sonuç olarak, Türkiye Türkolojisinde zaman kategorisi üzerine çalışmalar uzun süredir yoğun olarak yapılmaktadır, fakat görünüş kategorisi üzerine yapılan çalışmaların az olduğu dile getirildikten sonra, eserde tespit edilen hususlar ifade edildi. Türkçede kelimeler daha ilk (Ana) Türkçede çoğunlukla tek heceli kökler durumundaydı. Bu kökler isim ve fiil olmak üzere iki türe ayrıldı. Türk yazı dilinin geçirdiği tarihî devreler (Eski Türkçe, Eski Türkiye Türkçesi ve Çağdaş Türkiye Türkçesi) çoklu örneklerle Hamza-nâme adlı eserin 72. cildinde izlenebilmektedir. Çoklu örneklerle ifadesinde kast edilen eserin olay merkezli hikâyelerden oluşmasıdır. Ayrıca kahraman ve olay çokluğunun yanında birçok anlatıcı tarafından nakledilmesi de eseri fiil çekimi ve fiil sayısı bakımından oldukça zenginleştirmiştir.

Bu eser, aynı zamanda bir ceng-nâme olup Türk dili açısından gerek dilin tarihî gelişimi gerek söz varlığı, eklerin değişim-gelişimi ve halk deyişleri noktasında çok anlamlı bilgiler zengin bir dil malzemesi barındırdığı tespit edildi. Eski Türkçeden tüne-, ayırt-, azdır-, bol-, kaç-, karıl-, ko- Eski Anadolu Türkçesinden güleş-, eyt-, it-, kaç-, kod- Türkiye Türkçesinden ver-, de-, koy- fiil tabanları ve bu tabanlara gelen ilgili devirlerin dilsel özelliklerini taşıyan ekler tespit edildi. Tarihî Türk dilinin gelişim seyri, çok uzun bir tarih dilimine yayılan bu eserin barındırdığı Eski Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesi sözcükleri ve dil özellikleri zaman zaman ikili ve hatta üçlü kullanımların bulunduğu (tün < gice < gece) isim, (ko- < kod- < koy-) fiil ve -uz, -üz -vuz, -vüz < -iz, -iz; -duk, -dük < -dik, -dik eklerde müşahade edildi. Neredeyse Türkçede savaş ile ilgili ve günlük hayatta kullanılan fiil tabanlarının hemen hemen tamamı eserde bulunmaktadır. Bu fiiller gerek yapı gerekse çekim bakımından fiilimsilerle birlikte çok işlevsel olarak kullanılmıştır. Kelime türetmenin yanında ayrıca fiil tabanlarına getirilen olumsuz eklerin fazlalığı da metinde gözlemlendi. Yapılan bu çalışmada Türkçenin zaman ve görünüş sistemi bir bütünsellik içinde ve işlevsel temelde ele alındığı, ayrıca bu durumun pek yaygın olarak çalışılmadığı belirtilerek daha önce yapılan çalışmalardan farklılığına dikkat çekilmiştir.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, Ahmet (2018). "Ali Bin İshak'ın Bâhnâmesinde Fiil Çekimleri ve Yapıları" XI. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi Sanat Etkinlikleri 09-11 Mayıs 2018 Konya

Adıgüzel, Ahmet (2018). "Râhatu'n-nüfus'ta Yer Alan Aslî Fiillerin Yardımcı Fiil Olarak Kullanılması" Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 12/5, p. 1-10

DOI Number: [http://dx.doi.org/10.7827/](http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11317) TurkishStudies.11317 ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Alyılmaz, Cengiz (1994). *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Erzurum (Basılmamış Doktora Tezi).

Argunşah, Mustafa (2011), “Türkçede Zarf-fiil Eklerinin Durum Ekleriyle Kalıplaşması”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, VI, 1: 55-68.

Avcı, Yıldız Yenen (2015). Atasözlerimizde Sıfat ve Sıfat-Fiillerin Kullanımı, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/4 Winter 2015, p. 965-982, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net. DOI Number: [http:// dx. doi.org/ 10.7827/TurkishStudies.7920](http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7920), ANKARA-TURKEY.

Ayan, Hüseyin (1979). *Şeyhoğlu Mustafa Hürşîd-nâme (Hürşîd ü Ferahşâd) İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Bakır, Abdullah (2008). *Yazıcızâde ‘Alî’nin Selçuk-nâme İsimli Eserinin Edisyon Kiriği Giriş - Metin – Dizin*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü: İstanbul Basılmamış Doktora Tezi.

Banguoğlu, Tahsin (2000). *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bayraktar, Nesrin (2004). *Türkçede Fiilimsiler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bilgegil, Kaya (1984). *Türkçe Dilbilgisi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Budak, Aydın (1995). “Türkmence’de -galı > -alı Zarf Fiili”, *Türk Dünyası Araştırmaları* 97: 219-232.

Caferoğlu, Ahmet (1958). “Azeri Türkçesinde -uban / -üben Eki”. *Jean Dery Armağanı*. (61-66), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Cemiloğlu, İsmet (1994). *14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiyâ Nüshası Üzerine Sentaks İncelemesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Daşdemir, Muharrem (2000). *Dedem Korkut Kitabı’nın Söz Dizimi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum (Basılmamış Doktora Tezi).

Deniz Yılmaz, Özlem (2009). *Türkiye Türkçesinde Eylemsi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DENY, Jean, (1941). *Türk Dili Grameri*. (Çev. Ali Ulvi Elove), İstanbul: Maarif Matbaası.

Eraslan, Kemal (1999). “Türk Gramerinin Sorunları”, Türk Dil Kurumu Yayınları, S.119, Ankara

Eraslan, Kemal (1980). *Eski Türkçe’de İsim-fiiller*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- Ercilasun, Ahmet B. (1984). *Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-*, Ankara: Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Erdal, Marcel, (2004). *A Grammar Of Old Turkic*. Leiden: Brill.
- Ergin, Muharrem (1980), *Kadı Burhaneddin Divanı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- , -----, (1998). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Erkan, Mustafa (1986), *Sîretü'n-Nebî (Tercümetü'z-Zarîr) İnceleme-Metin I*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara (Basılmamış Doktora Tezi).
- Ersoy, Ersen ve Ümran Ay (2017). *Hoca Dehhânî Divanı*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Gabain, A. von (2003). *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜLSEVİN, Gürer, (2001). "Türkiye Türkçesinde Birleşik Zarf-fiiller", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2: 125-144.
- Gülsevin, Gürer (2007). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (2003). *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hünerli, Bülent (2012). *Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde Zarf-fiiller*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne Basılmamış Doktora Tezi.
- Kaplan, Mehmet (2000). *Kültür ve Dil*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Karaathı, Recep (1999). *Leḡā' ifü'l-Kudsîyye (Giriş-Transkripsiyonlu Metin-Gramatikal Dizin)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Erzurum (Basılmamış Doktora Tezi).
- Karahan, Leylâ (1994). *Erzurumlu Darîr Kıssa-i Yûsuf*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____, (2011). Türk Dili Üzerine İncelemeler. Ankara: Akçağ Yayınları.
- _____, (2012). Türkçede Söz Dizimi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karaağaç, Günay (2011). Türkçenin Söz Dizimi. İstanbul: Kesit Yayınları.
- KAVRUK, Hasan vd. (2004). *El-Ferec Ba'de's-Şidde (Karşılaştırmalı Metin) II*, Malatya: Özserhat Yayıncılık.
- Koraş, Hikmet (2013). "Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri ve İsim Çekim Ekleri ile Teşkil Edilen Zarf-fiil Şekilleri ve Türkiye Türkçesinde Karşılıkları", *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri 20-25 Ekim 2008 III. Cilt*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2865-2910.
- Korkmaz, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kormuşin, İgor (2017). *Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtları, Metinler ve İncelemeler* (Çev. Rysbek ALİMOV), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (AKDYT. TDK Yay. 1232.)

Köktekin, Kâzım (1994). *Süle Fakih'in Yusuf ve Zelihası (İnceleme-Metin-Dizin) C. I*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum (Basılmamış Doktora Tezi).

Mansuroğlu, Mecdut (1998). "Karahanlıca", *Tarihî Türk Şiveleri*, (Çeviren: Mehmet Akalın), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları. 133-171.

Martinet, Andre (1998). *İşlevsel Genel Dilbilim*, İstanbul Multilingual Yayınları

Bayraktar, Nesrin.(2004). *Türkçede Fiilimsiler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özkan, Mustafa (2000). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul: Filiz Kitabevi, İstanbul.

Özkan, Mustafa (2008). *İnsan İletişim ve Dil*, 3F Yayınevi, İstanbul.

Salan, Erkan (2017). "{-IcAk} Zarf-fiil Eki ve Varyantları Üzerine", *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 21: 45-73.

_____, (2018). *Eski Anadolu Türkçesinde Sınırlandırma Yapıları*, Ankara: Ürün Yayınları.

SÖYEGOV, M. vd., (1999). *Türkmen Diliniñ Grammatikası Morfolojiyâ*, Aşgabat: "Ruh" Neşiryatı.

ŞAHİN, Hatice, (1993). *Hatiboğlu Ferah-nâme (Dil Özellikleri-Metin-Söz Dizini)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya (Basılmamış Doktora Tezi).

Şerbak, A. M., (2016). *Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Şekil Bilgisi Üzerine Denemeler (Fiil)*, (Çeviren: Yakup Karasoy, Naile Hacızade ve Mevlüt Gülmez), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tabaklar, Özcan (2011), "Göktürk Harfli Yazıtlarda -gAll Eki Üzerine", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 45: 269-274.

Tekin, Şinasi (1992). "Eski Türkçe". *Türk Dünyası El Kitabı İkinci Cilt Dil-Kültür-San'at*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 69-119.

Tekin, Talat (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*, İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.

Tiken, Kâmil (2004), *Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf-fiiller*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Timurtaş, Faruk K., (1994). *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Turan, Fikret, (2000). *Adverbs and Adverbial Constructions in Old Anatolian Turkish*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Türk, Osman (2017), *Hamza-nâme'nin 72. cildin'de Dil İncelenmesi*, Girne Amerikan Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Girne (Yayınlanmamış Doktora Tezi)

Türk, Osman (2015). *Kitap Tanıtım ve Değerlendirme: Türk Edebiyatında Hamza-nâme adlı eserin 72. Cildinin incelenmesi*. *Turkish Studies Dergisi* (10) 16,1103-1112.

Türk, Osman (2016). *Hamza-Nâme Adlı Eserin 72. Cildinin Atasözü, Deyim, İkileme Ve Beyitlerin Anlam Ve Görev Yönünden İncelenmesi*. *The Journal Of Academic Social Science (Asos Journal)* 4 (24), 325-334.

Türk, Osman (2017). *Türk Edebiyatında Hamza-Nâme Adlı Eserin 72. Cildinin Nesir Üslûbunun İncelenmesi (İJLET)* 5/2 June 2017, s. 357-370.

Uçar, Erdem (2012), “Eski Türkçe *-gInçA* Zarf Fiil Ekinin Kökeni Üzerine”, *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi* 11: 47-52.

Üstünova, Kerime (2016), *Eylem İşletimi*, Bursa: Sentez Yayıncılık.

Yelten, Muhammet (1998). *Şirvanlı Mahmud Târih-i İbn-i Kesîr Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yücel, Bilal (2000). “Türkiye Türkçesinde Zarf-fiil Eklerinin Yapı Bakımından Sınıflandırılması Üzerine”, *Türklük Bilimi Araştırmaları* 9: 75-114.